

‘Als het bewijs goed voelt, denken we even niet aan de waarheid’

prof. dr. Ton Derksen

TEKST: JACQUES GELUK

Cognitieve instincten, bedoeld om te kunnen overleven, leiden ertoe dat mensen automatisch conclusies trekken. Informatie die bij hen past nemen ze snel aan voor waar, zonder te zoeken naar alternatieve scenario's. In het dagelijks leven is dat nauwelijks een probleem. Wanneer rechercheurs en juristen deze evolutionaire denkfouten niet herkennen en een conclusie voor waar aannemen omdat die goed voelt, heeft dat echter grote consequenties. Ernest Louwes, Ina Post en Lucia de Berk kunnen erover meepraten. De laatste is vrij dankzij het onderzoek van wetenschapsfilosoof prof. dr. Ton Derksen.

Zes mensen, die jarenlang vastzaten wegens het doden van een vrouw in een Chinees restaurant in Breda in 1993, zijn volgens de procureur-generaal bij de Hoge Raad waarschijnlijk slachtoffers van een gerechtelijke dwaling. In december zal het gerechtshof de zaak tegen de Zes van Breda naar verwachting opnieuw behandelen, zodat eerherstel mogelijk is. Net als bij Louwes, Post en De Berk en de Schiedammer Parkmoord denkt Ton Derksen dat ook hier evolutionair gestuurde denkfouten bij rechercheurs, juristen en het Openbaar Ministerie uiteindelijk de oorzaak zijn van onterechte veroordelingen. "Ik ga er vanuit dat het vrijwel allemaal goedwillende, intelligente mensen zijn, die vanwege de onbekendheid met die instincten incorrecte stappen nemen. Daardoor brengen ze de waarheidsvinding in gevaar."

Mensen zijn in principe rationale wezens. Helaas hebben ze vaak geen tijd om alle problemen en mogelijkheden die ze tegenkomen logisch te beargumenteren. Dus maken ze om hun doel te bereiken, vaak zonder het te beseffen, gebruik van *short cuts*. "Cognitieve instincten en

denkprocessen die daaraan ten grondslag liggen, komen uit een periode waarin we tijd nodig hadden om voedsel te zoeken en te overleven", vertelt Derksen. "We zoeken naar bevestigingen van wat we

‘Evolutionaire denkfouten zijn de oorzaak van onterechte veroordelingen’

weten, en we negeren informatie die daarbij niet past: het zogenoemde confirmatie vooroordeel. We gaan bijvoorbeeld af op eerste indrukken, ook al weten we dat we dat niet zouden moeten doen. Vanuit ons oer-overlevingsinstinct is dat goed: "Het brein kan in vierhonderdste seconde beoordelen of een situatie bedreigend is en dat gaat meestal goed. In een tiende seconde bepaalt het of iemand

betrouwbaar is, maar dat klopt niet altijd. En we geloven het meeste dat ons wordt verteld. De uitgangspunten van deze tunnelvisie zijn in het alledaagse leven prima en voorkomen dat we eindeloos kijken of het anders kan. Buiten deze context geldt dat niet. Politie, officieren van justitie, maar ook wetenschappers, beschouwen vaak iets als waar, als het past bij hun verhaal en coherent is. Coherentie betekent echter alleen dat zaken met elkaar samenhangen. De gegevens kunnen dus net zo goed bij een alternatief scenario passen. Een coherent verhaal overtuigt, maar hoeft niet per se waar te zijn. Als ik privé een inschattingfout maak, doordat een alternatief voor wat ik geloof niet bij me opkomt, heeft dat geen grote gevolgen. Als een Officier van Justitie dat soort fouten maakt zijn de consequenties veel ernstiger. Cognitieve instincten werken automatisch en zorgen voor gemak. Helaas wordt deze valkuil doorgaans niet herkend. Als informatie goed voelt, is de reactie op tegensprekers vaak 'niet zanken', terwijl eigenlijk de vraag aan de orde moet zijn hoe goed het bewijsmateriaal is en of nog ander onderzoek wenselijk is. Die vragen komen zelfs *tegennatuurlijk* over, zeker in situaties die vragen om snel handelen of waarbij een bepaalde uitkomst van belang is. Bij fouten kan overigens ook scoringsdrang een rol spelen."

Rechters leren ervan

Wanneer Derksen, die ook lesgeeft aan de Politie Academie, met politiemensen spreekt staan die over het algemeen open voor zijn visie en het belang van het onderzoeken van alternatieve scenario's. "Ook rechters beseffen dat steeds vaker. Ze ontdekken bovendien dat de spullen die zij aangeleverd krijgen niet altijd goed zijn. Dat pikken ze niet langer en ze leren ervan, wat zich uit in het groeiende aantal vrijspraken en niet-ontvankelijkverklarin-

gen. Dat kan er soms toe leiden dat mensen onterecht vrijuit gaan, maar voor mij gaat het principe voor dat onschuldigen zeker niet mogen worden veroordeeld. Ik zou graag willen dat ook het OM hier wat minder hysterisch naar keek. Na afloop van de herzieningszaak tegen Lucia de Berk, die in 2003 ten onrechte tot levenslang was veroordeeld voor zeven moorden en drie pogingen tot moord op ziekenhuispatiënten, zei een rechter geschokt te zijn: "Het was geen haastwerk, er waren 24 zittingen aan gewijd, 50 deskundigen waren gehoord en toch zaten goede rechters er helemaal naast. Dat was schrikken!"

"In mijn boek 'Leugens over Louwes' laat ik zien dat bij de behandeling van de Deventer moordzaak helaas door het OM ook zeker 23 keer gelogen is. Als je de requisitoirs van deze zaak naast het bewijsmateriaal legt, zie je hoe de officier en advocaten-generaal hebben zitten liegen en draaien." Fiscalist Ernest Louwes is in 2004 tot 12 jaar veroordeeld voor de moord uit 1999 op een vermogende weduwe voor wie hij werkte. Hij heeft altijd ontkend. Hij kwam vrij in 2009. In 'De Ware Toedracht. Praktische wetenschapsfilosofie voor waarheidzoekers' legt Derksen uit welke valkuilen er zijn bij het vaststellen van feiten en welke rol aannames en het verwarren van feit en fictie daarbij spelen. "Nadat ze mijn boek had gelezen zei een hooggeplaatste mevrouw van het OM dat officieren van justitie helemaal niet op hun vermogen tot waarheidsvinding worden geselecteerd. Ze worden gekozen op eigenschappen als bestand zijn tegen druk en daadkracht. Dat soort mensen komt helaas snel tot een cognitieve afsluiting en neemt alternatieven niet serieus. Degenen die voor ons een zorgvuldige afweging moeten maken, hebben eigenschappen, die dat juist moeilijk maken. Ze zijn geen toe-

zichhouders maar doordrukkers van een bepaald scenario. Ook dit is niet per se slechtheid, ze weten niet beter, omdat er in hun opleiding geen aandacht voor empirische waarheidsvinding is." Justitie herkent wel problemen, zegt Derksen, maar spreekt over incidenten in plaats van fouten. Ze wijst te snel naar de gevallen

'Ons brein kan absoluut niet tegen aarzeling en twijfel'

waarin het wel goed ging. "Het OM is wel erg geschrokken van de Schiedammer Parkmoord. Daarna leek het even anders te gaan."

DNA

Derksen wijst er nog op dat gevonden DNA, vanwege dezelfde evolutionaire denkfouten, te snel wordt beschouwd als sluitend bewijs. Het DNA-bewijs tegen Louwes – sporen met zijn DNA op de blouse van het slachtoffer – is volgens Derksen echter minder sterk dan het Nederlands Forensisch Instituut (NFI) deed voorkomen. "Er is alleen DNA van Louwes gevonden. Dat lijkt een sterk argument dat hij de moordenaar moet zijn. Wanneer je echter weet dat de meeste daders geen DNA achterlaten op de plaats delict, kun je dus niet zo maar concluderen dat hij de dader is. Hij heeft de weduwe 's ochtends gezien en kan toen sporen hebben achtergelaten. DNA lijkt ontzettend overtuigend, maar in dit geval bewijst het niets. Ook niet zijn onschuld trouwens. Daarom mag je, en dat geldt ook voor vingerafdrukken, niet zonder verder onderzoek conclusies trek-

ken." Ook bij verhoren kan het misgaan. "Agenten die zelf verdachten hadden verhoord, moesten op het matje komen. Ze merkten toen ineens dat ze de kans niet kregen hun verhaal te vertellen, maar dat er vanuit werd gegaan dat ze het als verdachten wel gedaan zouden hebben. Ze beseften dat zij ook zelf met dezelfde confirmatie-vooroordelen verdachten hadden ondervraagd. Bekentenissen zijn een andere bron van zorg. Onder druk bekent bijna iedereen. Ina Post bijvoorbeeld, een bejaardenverzorgster, die in 1987 in hoger beroep door het hof in Den Haag onschuldig werd veroordeeld voor doodslag van een van haar cliënten, bekende omdat ze het verhoor niet meer aankon en dacht dat haar advocaat dat later wel kon uitleggen. Het OM zag dat als een smoes. Tijdens een zomercursus laat ik zien hoe gemakkelijk het is mensen zichzelf te laten tegenspreken, waardoor ze zenuwachtig worden en vervolgens verdacht lijken. Als onschuldige heb je dan een groot probleem."

Zakenleven

Samenvattend zegt Derksen: "Mensen zijn geneigd te geloven wat in hun straatje te pas komt. Dat werkt doorgaans heel goed. Maar het weerhoudt ons er wel van aan alternatieven te denken. Ons brein kan absoluut niet tegen aarzeling en twijfel. Als je begint met het zal wel zo zijn, wordt het al snel waarschijnlijk en na drie dagen is het zeker. Dan zijn we vergeten dat het op zijn best waarschijnlijk was. Dat zie je helaas ook in strafrechtprocessen gebeuren, maar daar niet alleen. Ook in het zakenleven zie je dezelfde mechanismen en effecten en zorgen cognitieve instincten ervoor dat vaak vooral wordt gezocht naar passende ideeën en alternatieven niet aan de orde komen." 🎓

Prof. dr. Ton Derksen (1943) is historicus, socioloog en filosoof. Als hoogleraar wetenschapsfilosofie, later ook cognitiefilosofie, was hij verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen en de Universiteit van Tilburg. Hij is gepromoveerd in Oxford. Naast puur wetenschapsfilosofische boeken schreef hij over justitiële dwalingen als gevolg van door het brein gestuurde denkfouten, waardoor mensen onterecht zijn veroordeeld. 'Lucia de B.: Reconstructie van een gerechtelijke dwaling' (2006) leidde tot de vrijspraak van de Haagse verpleegkundige. Verder publiceerde hij 'Het OM in de fout' (2008) en 'De ware Toedracht, een praktische wetenschapsfilosofie voor waarheidzoekers' (2010) en 'Leugens over Louwes, een reconstructie van de Deventer moordzaak' (2011).

tonderksen@speakersacademy.nl